

Світлана Біляєва (Київ), старший науковий співробітник Інституту археології НАН України,
доктор історичних наук,

Олена Фіалко (Київ), старший науковий співробітник Інституту археології НАН України,
кандидат історичних наук

Результати археологічних досліджень 2011 р. на Кінбурні

У вивченні османських фортець Північного Причорномор'я важливого значення набувають пошук та інтерпретація первинного призначення будівельних залишків османського часу, зокрема тих, що пов'язані з комплексом портових споруд. В залежності від реального місця, а відповідно і призначення, для виконання конкретних завдань перевезень торговельного та військового характеру у системі морських сполучень, міста суттєво відрізнялися і за масштабом. Особливе місце у турецькій оборонній концепції надавалося будівництву фортець, що утворюють пари на найважливіших водних артеріях і мали важливе стратегічне значення: на Дунаї, Дністрі та Дніпрі.

У цьому контексті ми розглянемо певні питання існування та розбудови пари фортець на виході з Дніпра до Чорного моря: Озі в Очакові та Кінбурнської. Як відомо, і в Очакові, і на Кінбурні у зведенні системи оборонних структур визначається два будівельні періоди. Перший співвідноситься із часами османів, другий - із часами Російської імперії. Таке визначення впливає з писемних джерел і підтверджується картографічними матеріалами XVIII-XIX ст. Не дивлячись на багатолітні археологічні розкопки Очакова, оборонні об'єкти, портові споруди, їх взаємозв'язок із Кінбурном і османського, і російського часу залишаються завданням наступних досліджень. Певні кроки у бік пошуку та ідентифікації споруд були зроблені протягом трьох польових сезонів (2009 – 2011 рр.) на Кінбурні.

Основними завданнями, які були поставлені напередодні досліджень 2011 р., передбачалося з'ясування локалізації залишків споруд фортеці турецького та російського періодів. Зокрема, акцент робився на пошук місцезнаходження пірсів, які були відзначені на старих картах - планах та «читаються» на сучасних космічних знімках. Саме така споруда була відкрита та розкопана цього року на східному боці Кінбурнської коси, що виходить до лиману. Її рештки у вигляді залишків кам'яної кладки, що йде перпендикулярно узбережжю, знаходяться переважно під водою. Проте частина пірсу завширшки близько 5,0 м, довжиною 7,5 - 7,75 м ще знаходиться на березі коси. За характером специфічної кам'яної кладки простежується два будівельні періоди зведення та існування пірсу. На глибині 0,12 - 0,25 м площадку споруди було забутовано переважно дрібним камінням вапняку та ракушняку без застосування розчину. Під шаром каменю з глибини 0,4 - 0,5 м простежений другий будівельний період, репрезентований шаром сирцевої цегли. До того ж, по обидва боки пірсу у напрямку північ – південь виявлені залишки обпалених дерев'яних

конструкцій. Цілком правдоподібно, що перший будівельний період співвідноситься з османським часом – першою половиною XVIII ст., тоді як після перемоги Росії вірогідно були проведені певні ремонтні роботи. На російському плані Кінбурнської фортеці 1820 р. позначені два пірси, один з яких збігається з місцем розташування залишків відкритого цього року пірса. Контури двох пірсів помітні і на фото з космосу.

Серед невеликої серії маловиразних речових знахідок на цьому об'єкті зазначимо такі: уламки сіроглиняної покрішки, стінки червоноглиняної посудини з зеленою поливою; стінки розписної посудини; тулійки фарфорової люльки, залізних цвяхів; рушничний креміль та кістки тварин. В цілому матеріал датується XVIII - першою половиною XIX ст. й імовірно репрезентує турецький та російський періоди існування фортечних споруд й пристані зокрема. Як відомо, у середині 70-х років російська влада планувала модернізувати Кінбурнську фортецю. Саме з боку Дніпровського лиману має бути влаштована невеличка гавань.

Після переходу іншої фортеці - Очаківської під владу Російської імперії за наказом Катерини II у 1792 р. мали бути збудовані карантинні пристані в Очакові, які присутні на плані 1804 р. Їх розташування збігається з місцезнаходженням сучасного Очаківського військового порту. Крім того, пристань зазначена на цьому ж самому плані і з боку фортеці Озі. Імовірно, саме вона залишилася від турецького часу, оскільки її розташування співпадає з позначкою на плані фортеці 1787 р.

Аналогічна ситуація з наявністю двох відмічених пірсів на плані фортеці простежується на російському плані 1770 р. Аккерманської фортеці. Слід зазначити, що на окремих планах кінця XVIII ст. позначені залишки двох пірсів з боку лиману біля башти барбакану Нижнього двору цієї фортеці. До того ж на плані позначена так звана Стамбульська пристань, частина якої знаходиться на березі, а інша виходить у Дністровський лиман за межами фортеці.

Отже, в результаті археологічних досліджень польового сезону 2011 р. вдалося уточнити локалізацію серії споруд Кінбурнської фортеці на різних етапах її існування, а також знайти залишки унікального об'єкту – пірсу та означити його у системі подібних споруд Чорноморського узбережжя за часів османського та російського володарювання.

До цього слід додати, що подальшого розвитку військово-стратегічного значення сягає лише Очаків, який (на відміну від Кінбурну) і у наступні часи радянської влади розгортається та розбудовується як важлива військово-морська база. У подальші часи фортеці-візаві втрачають своє стратегічне значення, про що свідчить активна руйнація захисних споруд та їх теперішній стан.